

SCIENCE PROBLEMS.UZ

ISSN: 2181-1342 (ONLINE)

№ 6 (3) - 2023

ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ
ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ
СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES
AND SOCIAL SCIENCES

ЭЛЕКТРОН ЖУРНАЛ

ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ
ELECTRONIC JOURNAL

SCIENCEPROBLEMS.UZ

ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

№ 6 (3)-2023

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

ТОШКЕНТ-2023

БОШ МУҲАРРИР:

Исанова Феруза Тулқиновна

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:

07.00.00-ТАРИХ ФАНЛАРИ:

Юлдашев Анвар Эргашевич – тарих фанлари доктори, сиёсий фанлар номзоди, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Мавланов Уктам Махмасабирович – тарих фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Хазраткулов Аброр – тарих фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети.

08.00.00-ИҚТИСОДИЁТ ФАНЛАРИ:

Карлибаева Рая Хожабаевна – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Худойқулов Садирдин Каримович – иқтисодиёт фанлари доктори, доцент, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Азизов Шерзод Ўктамович – иқтисодиёт фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон Республикаси Божхона институти;

Арабов Нурали Уралович – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Холов Актам Хатамович – иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Шадиева Дилдора Хамидовна – иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент в.б, Тошкент молия институти;

Шакаров Қулмат Аширович – иқтисодиёт фанлари номзоди, доцент, Тошкент ахборот технологиялари университети

09.00.00-ФАЛСАФА ФАНЛАРИ:

Ҳакимов Назар Ҳакимович – фалсафа фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Яхшиликков Жўрабой – фалсафа фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Ғайбуллаев Отабек Мухаммадиевич – фалсафа фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат чет тиллар институти;

Ҳошимхонов Мўмин – фалсафа фанлари доктори, доцент, Жиззах педагогика институти;

Носирходжаева Гулнора Абдукаххаровна – фалсафа фанлари номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети.

10.00.00-ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Ахмедов Ойбек Сапорбаевич – филология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети;

Кўчимов Шухрат Норқизилович – филология фанлари доктори, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Салахутдинова Мушарраф Исамутдиновна – филология фанлари номзоди, доцент, Самарқанд давлат университети;

Кучкаров Раҳман Урманович – филология фанлари номзоди, доцент в/б, Тошкент давлат юридик университети;

Юнусов Мансур Абдуллаевич – филология фанлари номзоди, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Саидов Улугбек Арипович – филология фанлари номзоди, доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси.

12.00.00-ЮРИДИК ФАНЛАРИ:

Ахмедшаева Мавлюда Ахатовна – юридик фанлар доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Мухитдинова Фирюза Абдурашидовна – юридик фанлар доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Эсанова Замира Нормуратовна – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган юрист, Тошкент давлат юридик университети;

Ҳамроқулов Баҳодир Мамашарифович – юридик фанлар доктори, профессор в.б., Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети;

Зулфиқоров Шерзод Хуррамович – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Жамоат ҳавфсизлиги университети;

Хайитов Хушвақт Сапарбаевич – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Асадов Шавкат Ғайбуллаевич – юридик фанлар доктори, доцент, Ўзбекистон Республикаси

Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Сайдуллаев Шахзод Алиханович – юридик фанлар номзоди, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Амиров Зафар Ақтамович – юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD), Ўзбекистон Республикаси Судьялар олий кенгаши ҳузуридаги Судьялар олий мактаби

13.00.00-ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ:

Ҳашимова Дильдархон Уринбоевна – педагогика фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Ибрагимова Гулнора Хавазматовна – педагогика фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Закирова Феруза Махмудовна – педагогика фанлари доктори, Тошкент ахборот технологиялари университети ҳузуридаги педагогик кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тармоқ маркази;

Тайланова Шоҳида Зайниевна – педагогика фанлари доктори, доцент.

19.00.00-ПСИХОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Каримова Васида Маманосировна – психология фанлари доктори, профессор, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети;

Ҳайитов Ойбек Эшбоевич – Жисмоний тарбия ва спорт бўйича мутахассисларни қайта тайёрлаш

ва малакасини ошириш институти, психология фанлари доктори, профессор

Умарова Навбаҳор Шокировна – психология фанлари доктори, доцент, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети, Амалий психология кафедраси мудири;

Атабаева Наргис Батировна – психология фанлари доктори, доцент, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети;

Қодиров Обид Сафарович – психология фанлари доктори (PhD), Самарқанд вилоят ИИБ Тиббиёт бўлими психологик хизмат бошлиғи.

22.00.00-СОЦИОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Латипова Нодира Мухтаржановна – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон миллий университети кафедра мудири;

Сеитов Азамат Пўлатович – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон миллий университети;

Содиқова Шоҳида Мархабоевна – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон халқаро ислом академияси

23.00.00-СИЁСИЙ ФАНЛАР

Назаров Насриддин Атакулович – сиёсий фанлар доктори, фалсафа фанлари доктори, профессор, Тошкент архитектура қурилиш институти;

Бўтаев Усмонжон Хайруллаевич – сиёсий фанлар доктори, доцент, Ўзбекистон миллий университети кафедра мудири.

ОАК Рўйхати

Мазкур журнал Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссияси Раёсатининг 2022 йил 30 ноябрдаги 327/5-сон қарори билан тарих, иқтисодиёт, фалсафа, филология, юридик ва педагогика фанлари бўйича илмий даражалар бўйича диссертациялар асосий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхати (Рўйхатга) киритилган.

Crossref DOI:

Тахририят Crossref DOI нинг расмий аъзоси ҳисобланади ва 10.47.390 DOI префиксига эга. Ҳар бир нашр ва илмий мақолага индивидуал Crossref DOI рақами берилади.

Google Scholar

Журнал Google Scholar (Академия) да индексацияланади.

Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари электрон журнали 1368-сонли гувоҳнома билан давлат рўйхатига олинган.
Муассис: “SCIENCEPROBLEMS TEAM” масъулияти чекланган жамият.

Тахририят манзили:

Тошкент шаҳри, Яккасарой тумани, Кичик Бешёғоч кўчаси, 70/10-уй. Электрон манзил: scienceproblems.uz@gmail.com
Телеграм канал: https://t.me/scienceproblems_uz

МУНДАРИЖА

07.00.00 – ТАРИХ ФАНЛАРИ

<i>Аминов Хамидулла Абдирахимович -</i> БОБУР ДАВРИДАГИ САМАРҚАНД ШАЙХУЛИСЛОМИ	9-14
<i>Неъматов Рустам Абдуваид ўғли</i> ИЛК ЎРТА АСРЛАРДА ХОРАЗМДА КЕЧГАН ЭТНОМАДАНИЙ ЖАРАЁНЛАР	15-23
<i>Raxmanov Zafar Adilovich, Aloxunov Alisher Ahmadjonovich</i> FARG'ONA VODIYSI ARXEOLOGIK YODGORLIKLARI JOYLASHUV QONUNIYATLARI: TAHLIL VA MULOHAZALAR	23-32
<i>Мансуров Музаффаржон</i> СОВЕТ ИТТИФОҚИ ЙИЛЛАРИДА ЎЗБЕКИСТОНДА МАДАНИЙ ТУРИЗМНИНГ ТУРИЗМ ИНДУСТРИЯСИДАГИ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ	32-42
<i>Mirsoatova Sayyora Turg'unovna, Muhsiddinov Ahrorbek Mamurovich</i> FARG'ONA MEZOLIT VA NEOLIT DAVRI JAMOALARINI O'ZARO MADANIY ALOQALARI XUSUSIDA	43-48

08.00.00 – ИҚТИСОДИЁТ ФАНЛАРИ

<i>Kurpayanidi Konstantin Ivanovich</i> COVID-19 PANDEMIYASI OQIBATLARINI BARTARAF ETISH SHAROITIDA RAQAMLI TEKNOLOGIYALARNI JORIY ETISH MASALALARI	49-55
<i>Mexmonaliyev Ulug'bek Erkinjon o'g'li</i> КОМПАНИЯЛАР САМАРАЛИ БОШҚАРУВ ТИЗИМИДА ИЧКИ НАЗОРАТНИНГ О'РНИ	56-65
<i>Абдуллаева Зульфия Иззатовна</i> ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ПОВЕДЕНИЕ КЛИЕНТОВ ГОСТИНИЦ	66-74
<i>Алимова Муниса Юлчиевна</i> ҚИШЛОҚ АҲОЛИСИ ТУРМУШ ДАРАЖАСИГА ТАЪСИР ЭТУВЧИ ОМИЛЛАР ТАСНИФИ	75-80
<i>Абдиева Наргиза Шухратовна</i> ИЧКИ АУДИТДА ФИРИБГАРЛИК РИСКНИ АНИҚЛАШ ВА БАҲОЛАШ	81-91
<i>Тўхтасинова Дилдора Раҳмонбердиевна, Ахунова Маърифат Хакимовна</i> ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОНДА РАҚАМЛИ ҲАЁТ	92-97
<i>Tojimatov Izzatbek Ikromali o'g'li</i> BOZOR ISLOHOTLARI SHAROITIDA MOLIYAVIY HISOBOTLARNI SHAKLLANTIRISH MASALALARI	98-103
<i>Савинова Галина Анатольевна</i> ОТЛИЧИТЕЛЬНЫЕ ЧЕРТЫ МСФО И НСБУ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА СОСТАВЛЕНИЕ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ	104-108
<i>Qodirov Sardorbek Isroiljon o'g'li</i> QURILISH SANOATI KORXONALARI FAOLIYATINI RAQAMLI TEKNOLOGIYALAR ASOSIDA RIVOJLANTIRISH MASALALARI	109-114

Урдушев Хамракул, Мавлянов Мажид, Эшанкулов Сирожиддин, Розиева Гулхаё
 АГРОКЛАСТЕРЛАР ВА УЛАРНИНГ РИВОЖЛАНИШИДА РАҚАМЛИ
 ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИНГ ЎРНИ 115-125

Худаярова Хуршида Абдуназаровна
 ЎЗБЕКИСТОНДА ИННОВАЦИОН БАНК ХИЗМАТЛАРИНИ ЖОРИЙ ЭТИШ МУАММОЛАРИ
 ВА ИСТИҚБОЛЛАРИ 126-132

09.00.00 – ФАЛСАФА ФАНЛАРИ

Бойдадаев Абдуррохмон Толибжон ўғли
 РЕНЕССАНС ДАВРИДА ПАНТЕИСТИК ҚАРАШЛАРНИНГ ФАЛСАФИЙ ТАҲЛИЛИ..... 133-141

Аликулов Хусниддин Акбарович
 ҲОЗИРГИ ДАВРДА ГЛОБАЛ ЭКОЛОГИК ХАВФ-ХАТАР ВА НАНОТЕХНОЛОГИЯЛАР .142-151

Саидова Камола Усканбаевна
 РЕНЕССАНС ДАВРИ САНЪАТИ – ЖАҲОН МАДАНИЯТИ АЖРАЛМАС ҚИСМИ
 СИФАТИДА 152-156

Shirinov Anvar Qanoatovich
 MARKAZIY OSIYODA INSON TARAQQIYOTI SOHASIDAGI STRATEGIYALARNING IJTIMOIIY-
 FALSAFIY TAHLILI 157-162

Хасанов Бобуржон Хакимович
 ЖАМИЯТ ТАРАҚҚИЁТИДА ОММАВИЙ НОРОЗИЛИК ҲАРАКАТЛАРИНИ ОЛДИНИ
 ОЛИШНИНГ ҲОЖИВИЙ-МАҲКУРАВИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ 163-167

Xodjayeva Fotima Nabixonovna
 AHMAD G'AZZOLIYNING "SAVONIH" ASARI HAQIDA QISQACHA TASNIF168-172

10.00.00 – ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ

Rustamova Shaxnoza Abduraximovna
 MATN, TARJIMA TURLARI VA TARJIMADA TARJIMON MAHORATINING O'RNINI 173-180

Abdulloyeva Kamola Mirxon qizi
 MUALLIF DISKURSIV SHAXSI TUSHUNCHASI, STRUKTURASI VA RIVOJLANISH
 TENDENSIYALARI 181-191

Turg'unova Fazilat Rustam qizi
 PRAGMALINGVISTIKA NUQTAI NAZARIDAN SARLAVHA FUNKTSIYALARI 192-197

Saidov O'lmas Raxmatovich
 O'ZBEK TILI ISH YURITISH TERMINLARINING ETIMOLOGIK TAVSIFI 198-206

Xuramova Dildora Rahkmonkulovna, Axmedova Firuza Asrorovna
 O'ZBEKISTONDA TARJIMONLARNING TARJIMA USLUBINI BERILISHI XUSUSIDA 207-213

Ataboyev Isroiljon Mirza o'g'li
 MADANIYATLARARO SIYOSIY MAKONDA TAJOVUZKOR SALOHİYATGA EGA NUTQ
 TA'SIRINING USULLARI 214-219

Murodova Nilufar Karomatovna
BLOGGERLIK FAOLIYATIDA MAHORAT MASALALARI 220-224

Ochilova Hilola Husan qizi
XITOIY TILIDA NOMINALIZATSIYA HODISASI XUSUSIDA AYRIM MULOHAZALAR 225-229

Kuvonov Zarifjon Maxsiddin o'g'li
NEMIS TILIGA CHET TILIDAN O'ZLASHAGAN SO'ZLARNING STRUKTURAL-SEMANTIK
TADQIQI 230-238

Yakubova Nilufar Egamberganovna
"MULLO NASRIDIN" – TURKIY MATBUOT TARIXIDA MUHIM HODISA 239-245

12.00.00 – ЮРИДИК ФАНЛАР

Абдуллаева Маликабону Эркин қизи
ХАЛҚ ТАЪЛИМИДА МАЪМУРИЙ БОШҚАРУВ ВА МЕХНАТ МУНОСАБАТЛАРИ БИЛАН
БОҒЛИҚ КОРРУПЦИЯВИЙ ОМИЛЛАР ТАҲЛИЛИ 246-256

13.00.00 – ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ

Jumayev Rustam G'aniyevich
IJTIMOIY-GUMANITAR VA MUTAXASSISLIK FANLARNI INNOVATSION PEDAGOGIK
TEKNOLOGIYALAR ASOSIDA O'QITISH ORQALI TALABALARDA FUQAROLIK POZITSIYASINI
TAKOMILLASHTIRISH 257-263

Бозорова Муслима
ЭТНОПЕДАГОГИКА ТАЛАБА-ЁШЛАРДА ЎЗБЕКОНА МИЛЛИЙ ЎЗИГА ХОСЛИКНИ
ШАКЛЛАНТИРИШ ВОСИТАСИ СИФАТИДА 264-270

Samadova Sarvinoz Samad qizi
YOSHLARNI BAG'RIKENGLIK RUHIDA TARBIYALASHGA DOIR KOMPETENSIYALAR.... 271-275

Жўраев Воҳид Тожимаматович
РАҚАМЛАШТИРИШ ШАРОИТИДА ЗАМОНАВИЙ ТЕХНОЛОГИЯЛАР АСОСИДА ТАЪЛИМ
МУАССАСАСИНИ БОШҚАРИШ 276-288

Бозорова Назока
ИККИНЧИ ЖАҲОН УРУШИГА ОИД МАҲАЛЛИЙ МУЗЕЙ МАТЕРИАЛЛАРИ
ЎҚУВЧИЛАРНИНГ ТАРБИЯВИЙ-ТАДҚИҚОТ ФАОЛИЯТИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВОСИТАСИ
СИФАТИДА 289-295

Satvoldiyev Faxriddin Akbarali o'g'li
МАКТАВ О'QUVCHILARINI HUQUQIY TAFAKKURINI SHAKLLANTIRISH TEKNOLOGIYALARI
BORASIDA EKSPERIMENT ISHLARINI TASHKIL ETISH VA NATIJALAR TAHLILI 296-301

Sharipova Sitara Xaydarovna
OLIV TA'LIM MUASSASALARIDA RUS TILI FANINI O'QITISHDA MUAMMOLI TA'LIMDAN
FOYDALANISH 302-307

Isag'aliyeva Sadafxon Muxammadaminovna
BIOLOGIYA O'QITISH SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA INTERFAOL USULLARNI
QO'LLASH 308-312

<i>Umarov Abdusamat Abdumalikovich, Xojimurodova Mahliyoхon Kenjavoy qizi</i> OILA VA NIKOH SHAROITIDA AYOLLAR SPORTINING MUAMMOLARI	313-317
<i>Sulaymanova Dildora Nazarovna</i> LOYIHAGA ASOSLANGAN O'QITISH TEXNOLOGIYASINING MOHIYATI VA MAZMUNI...318-325	
<i>Ro'ziev Rustam Ro'zimurodovich</i> YONG'IN XAVFSIZLIGI MADANIYATI-ODDIYLIKDAN KOMILLIK SARI	326-330
<i>Акрамов Баходир</i> МАЛАКАЛИ ДАРВОЗАБОНЛАРНИ ЎЙИН ДАВОМИДА БАЖАРИЛАДИГАН ТЕХНИК-ТАКТИК ҲАРАКАТЛАРИ ТАҲЛИЛИ	331-336
<i>Anvarjonov Ahrorjon Ahadjon o'g'li</i> BO'LAJAK TARIXCHILARDA TARIX FALSAFASI VA UNING ZAMONAVIY KONSEPSIYALARIGA DOIR BILIMLARNI RIVOJLANTIRISH METODIKASI	337-342
<i>Umarov Bekzod Azizovich</i> RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA PEDAGOGLARNING PROFESSIONAL KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK MODELI	343-349
<i>Бекимбетова Дильфуза Оралбаевна</i> РАЗВИТИЕ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА И ГОСУДАРСТВА В УЗБЕКИСТАНЕ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ	350-356

08.00.00 – Иқтисодиёт фанлари

Абдиева Наргиза Шухратовна
Тошкент молия институти,
“Аудит” кафедраси доценти

ИЧКИ АУДИТДА ФИРИБГАРЛИК РИСКНИ АНИҚЛАШ ВА БАҲОЛАШ

Аннотация. Ушбу мақолада ички аудит томонидан фирибгарлик riskини бошқариш йўналишлари ўрганилган, профессионал фирибгарлик турлари, ички аудит томонидан фирибгарлик ҳолатларининг аниқланиши таҳлили келтирилган ва мавзу доирасида тегишли хулосалар шакллантирилган.

Калит сўзлар: ички аудит, профессионал фирибгарлик, скимминг, биллинг, лаппинг, фирибгарлик учбурчаги.

Абдиева Наргиза Шухратовна
Ташкентский финансовый институт,
доцент кафедры «Аудит»

ОПРЕДЕЛЕНИЕ И ОЦЕНКА РИСКА МОШЕННИЧЕСТВА В ВНУТРЕННЕМ АУДИТЕ

Аннотация. В данной статье рассматриваются направления управления рисками мошенничества внутренним аудитом, виды профессионального мошенничества, анализ выявления случаев мошенничества внутренним аудитом и формируются соответствующие выводы в рамках темы.

Ключевые слова: внутренний аудит, профессиональное мошенничество, скимминг, биллинг, притирка, треугольник мошенничества.

Abdieva Nargiza Shukhratovna
Tashkent Financial Institute,
Associate Professor of the Department "Audit"

IDENTIFYING AND ASSESSING THE RISK OF FRAUD IN INTERNAL AUDIT

Abstract. This article discusses the areas of fraud risk management by internal audit, types of professional fraud, analysis of the detection of cases of fraud by internal audit, and draws appropriate conclusions within the framework of the topic.

Key words: internal audit, professional fraud, skimming, billing, grinding, fraud triangle.

DOI: <https://doi.org/10.47390/SP1342V3I6Y2023N10>

Кириш. Ҳар йили дунё бўйлаб кўпгина ташкилотлар фирибгарлик туфайли катта миқдорда зарар кўрадилар. Фирибгарлик ҳолатларини аниқловчи халқаро ташкилот-сертификатланган экспертлар ассоциацияси (ACFE- the Association of Certified Fraud Examiners) таҳлил натижаларига кўра ташкилотлар ҳар йили даромадининг ўртача

5%ини фирибгарлик туфайли йўқотадилар[2]. Бундай йўқотишлар самарадорликнинг пасайишига, молиявий, ижтимоий ва бошқа бир қанча муаммоларнинг юзага келишига сабаб бўлади.

Одатда фирибгарлик ички назоратнинг йўқлиги ёки унинг заиф нуқталари борлиги сабабали амалга оширилади. Бу ҳолатда ички назорат тизимининг фирибгарлик рискени бошқаришга йўналтирилган ҳолда самарали ташкил қилиниши, фирибгарликка қарши воситалар амалиётга жорий қилиниши катта аҳамият касб этади.

Материал ва метод. Профессional фирибгарлик, эҳтимол, бутун жаҳондаги энг кенг тарқалган молиявий жиноят туридир. “Профессional фирибгарлик” атамаси ишга қабул қилинган ходимлар томонидан ташкилот ва компанияларга қарши амалга оширилган фирибгарлик бўлиб, бунда шахс ўз касбидан шахсий манфаати йўлида мақсадли равишда иш берувчи ташкилотнинг активлари ва ресурсларинидан нотўғри фойдаланиши тушунилади.

Профессional фирибгарликнинг кенг тарқалишига қуйидаги 2та омил сабаб бўлади:

Биринчидан, ҳар қандай ишчи-ходимларга эга бўлган ташкилот уларга ўз активларини ва уларнинг устидан назоратни маълум даражада ишониб топширади, масалан бухгалтерия ҳисобини юритиш, банк ҳисоб рақамларини бошқариш, инвентар бутлиги ва х.к. Бу ҳолат ўз навбатида проффессional фирибгарликни амалга ошириш учун кенг имконият яратиб беради.

Иккинчидан, проффессional фирибгарлик кенг тарқалганлиги ва у фирибгарга манфаат келтириши сабабли, уни амалга оширувчи шахслар кўпчиликни ташкил қилади.

Фирибгарликга қарши курашиш мақсади битта - фирибгарлик натижасида етказилиши мумкин бўлган зарар миқдорини камайтириш ёки унинг олдини олиш.

Фирибгарлик ҳолатлари турлича бўлиб, проффессional фирибгарлик турларини умумлаштирган ҳолда 3 турга бўлиш мумкин:

- 1) коррупция;
- 2) активларнинг ноқонуний ўзлаштирилиши;
- 3) молиявий ҳисоботни ўзгаритириш.

Коррупция ўз навбатида манфаатлар тўқнашуви, коррупцион схемалар, ноқонуний совға ва хадяларни олиш, ва иқтисодий товламачилик каби турларни ўз ичига олади.

Активларни ноқонуний ўзлаштирилишини нақд пул кўринишида ҳамда актив ва инвентарларни ноқонуний ўзлаштиришга бўлишимиз мумкин.

Молиявий ҳисоботга ўзгартиришлар киритиш-молиявий ҳисобот билан боғлиқ фирибгарлик тури бўлиб, бунда солиқ юкини камайтириш мақсадида даромад ва тушумни сунъий камайтириш, харажат ва мажбуриятларни сунъий ошириш, ҳисоботда маълумотларини номувофиқ очиб бериш, даромадни тегишли бўлмаган ҳисобот даврида акс эттириш ва бошқа бир қанча турлари мавжуд.

Ушбу проффессional фирибгарлик турлари ичида энг кўп тарқалган тури - бу активларнинг ноқонуний ўзлаштирилиши бўлиб, кейинги жадвалда дунёнинг турли минтақаларида 2020 йил январ ойидан 2021 сентябр ойигача бўлган муддатда

активларни ўзлаштириш билан боғлиқ амалга оширилган фирибгарлик ҳолатлари натижасида ўртача йўқотишлар миқдорини кўришимиз мумкин.

Ушбу жадвалда биллинг схемалари деганда ходим томонидан ҳеч қачон мавжуд бўлмаган сохта счёт-фактуралар яратиш, нархларни ошириб юбориш, счёт-фактураларни кўпайтириш ёки шахсий буюмларни сотиб олиш ва пулни қайтариш учун иш берувчига сохта ёки ўзгартирилган счёт-фактурани юбориш орқали улар бўйича тўловни амалга ошириш мажбурияти юзага келади.

Скимминг фирибгарлиги – ушбу схемада нақд пуллар бухгалтерияда рўйхатга олинишидан олдин ўзлаштирилади, масалан, сотувчи мижоздан тўловни қабул қилиб олади, лекин сотувни расмийлаштирмайди.

1-жадвал

Активларни ўзлаштириш билан боғлиқ амалга оширилган фирибгарлик ҳолатлари таҳлили[2].

№	Фирибгарлик ҳолати номи	Амалга оширилган фирибгарлик ҳолатлари, сонда	Амалга оширилган фирибгарлик ҳолатлар даражаси, %	Ўртача йўқотиш миқдори
1.	Биллинг	416	20%	\$100,000
2.	Нақдсиз пул маблағларини ноқонуний ўзлаштириш	385	18%	\$78,000
3.	Фиктив харжатлар схемаси	232	11%	\$40,000
4.	Чекларни сохталаштириш	208	10%	\$100,000
5.	Нақд пулларни ўғирлаш Пул маблағларини ноқонуний ўзлаштириш	199	9%	\$15,000
6.	Скимминг	198	9%	\$50,000
7.	Иш ҳақи билан боғлиқ фирибгарлик	198	9%	\$45,000
8.	Пул маблағларини ноқонуний ўзлаштириш	169	8%	\$45,000
9.	Ҳужжатларни ўзгартириш	58	3%	\$10,000

Юқоридаги жадвал маълумотларидан кўришимиз мумкинки, активларни ўзлаштириш билан боғлиқ амалга оширилган фирибгарлик ҳолатлари ичида энг кўп кўрсаткич, яъни 20% биллинг фирибгарлик схемаларига тегишили бўлиб, бунинг натижасида ўртача кўрилган зарар миқдори 100000 АҚШ долларига тенг бўлган. Энг кам амалга оширилган фирибгарлик ҳолатлари ичида ҳужжатларни ўзгартириш бўлиб, у 3% ҳолатларни ташкил этиб, ўртача 10000 АҚШ доллари миқдоридан зарар келтирган.

Ички аудиторлар томонидан ташкилотнинг қайси бўлимида касбий фирибгарлик ҳолатлари кўпроқ амалга ошириш тўғрисида маълумотга эга бўлиши, ушбу фирибгарлик рискинни бошқаришида ва унга қарши самарали сиёсатни амалга оширишда ёрдам беради.

Тадқиқот натижаларига кўра барча бўлимлар ичида энг кўп фирибгарлик ҳолатлари операциялар ва бухгалтерия ҳисоби бўлимларига тегишли бўлиб, ўртача кўрилган зарар миқдори тегишили равишда, 74000 ва 155000 АҚШ долларига тенг бўлган. Шу билан бирга энг кўп зарар бошқарув кенгаши томонидан амалга оширилган фирибгарлик натижасида кўрилган бўлиб, у 500000 АҚШ долларини ташкил қилган.

Юқорида таъкидлаб ўтганимиздек, ташкилотда фирибгарликдан ҳимоя воситаларининг мавжудлиги уни тезкор аниқланиши ва натижада ундан кўрилган зарар миқдорининг камайишига олиб келади.

2-жадвал

Ташкилот бўлимларида профессионал фирибгарлик ҳолатлари[2]

№	Бўлим	Фирибгарлик ҳолатлари, сонда	Фирибгарлик ҳолатлари, фоизда	Кўрилган ўртача зарар миқдори, АҚШ \$
1.	Муомалалар бўлими	273	15%	74,000 \$
2.	Бухгалтерия ҳисоби	230	12%	155,000 \$
3.	Ижроия/юқори бошқарув	206	11%	500,00 \$
4.	Сотув бўлими	203	11%	100,000 \$
5.	Мижозларга хизмат кўрсатиш	140	8%	40,000 \$
6.	Сотиб олиш бўлими	131	7%	129,000 \$
7.	Маъмурий ёрдам бўлими	131	7%	90,000 \$
8.	Молия бўлими	95	5%	160,000 \$
9.	Бошқарув Кенгаши	58	3%	500,000 \$
10.	Информацион технологиялар бўлими	53	3%	150,000 \$
11.	Омбор/инвентаризация	58	3%	116,000 \$
12.	Ишлаб чиқариш	63	3%	100,000 \$
13.	Техник хизмат кўрсатиш	49	3%	58,000 \$
14.	Маркетинг/Жамоатчилик билан алоқа	35	2%	112,000 \$
15.	Кадрлар бўлими	29	2%	100,000 \$
16.	Тадқиқот ва ишланмалар бўлими	17	1%	75,000 \$

Фирибгарликдан ҳимоя воситаларидан биттаси ички назорат бўлиб, тадқиқот натижаларига кўра фирибгарлик ҳолатларининг деярли 50% и амалга оширилишига сабаб ёки ички назорат тизмининг мавжуд эмаслиги(29%), ёки мавжуд ички назорат тизими моҳиятини ўзгартириш(20%)бўлган. Бундан келиб чиқиб фирибгарлик ҳолатларини аниқлашда ички назорат тизими, шу жумладан ички аудитнинг аҳамияти катта эканлигини таъкидлашимиз мумкин.

Корпоратив бошқарув ёки ички аудит хизмати томонидан фирибгарликка қарши чоралар ишлаб чиқишда, фирибгарлик рискинни баҳолаш ва унинг олдини олиш бўйича чора-тадбирларни амалга оширишда турли хил фирибгарлик схемаларининг моҳиятини, таъсирини тушуниб етиш, бу бўйича маълумотга эга бўлиш ва домий равишда малака ошириб бориш катта аҳамият касб этади. Фирибгарлик схемалари компанияларга турли хил таъсир қилади ва ташкилотлар фирибгарликка қарши чора-тадбирларни қандай ва қаерга йўналтириш тўғрисида қарор қабул қилишлари мақсадга мувофиқдир.

Ички аудит ва аудиторлик жараёнларининг такомиллашуви кейинги 10 йил ичида фирибгарлик ҳолатларини аниқлаш муддатининг тезлашиши, яъни фирибгарлик ҳолатларининг ўртача давомийлиги 33%га қисқарган ва натижада кўрилган йўқотишлар миқдорининг ўртача 16% га камайишига олиб келганлиги ташкилотда ички аудитни рискларни бошқаришга йўналтирилган тарзда ташкил этишни асослаб беради.

Ички аудиторлар фирибгарлик ҳолатини аниқлашда унинг ким томонидан амалга оширилиши билан бир қаторда фирибгарлик ҳолатларини яшириш методларини ўрганиб, бу ҳақда маълумотга эга бўлишлари лозимдир.

Халқаро даражада фирибгарлик ҳолатларини яшириш методлари ичида энг кўп тарқалган методлар қуйидагилар:

- 1) Сохта ҳужжатларни яратиш (39% ҳолатларда)
- 2) Ҳужжатларга ўзгартириш киритиш (32% ҳолатларда)
- 3) Сохта электрон ҳужжат ёки файллар яратиш (28%)
- 4) Электрон ҳужжат ёки файлларни ўзгартириш(25%)
- 5) Ҳужжатларни яшириш ёки йўқ қилиш(23%)

Фирибгарлик ҳолатларини аниқловчи сертификатланган экспертлар ассоциацияси (ACFE- the Association of Certified Fraud Examiners) фирибгарликка қарши курашиш чора-тадбирларини актив(фирибгарликни аниқлашга қаратилган чора-тадбирларнинг қўлланилиши) ва пассив(яъни фирибгарлик ҳолатини аниқлаш учун ҳеч қандай чора-тадбир кўрилмаган ҳолатда, тасодифан аниқланиши ёки фирибгарнинг ўзи тан олиши) методларга бўлиб, таҳлил натижаларига кўра, актив методлар пассив методларга қараганда фирибгарлик ҳолатларини аниқлашда самаралироқ эканлиги аниқланган, яъни фирибгарлик ҳолати тезроқ аниқланган ва натижада ундан кўрилган зарар миқдори камайган.

3-жадвал

Фирибгарликка қарши курашиш бўйича актив ва пассив методлар самараси таҳлили[2]

№	Фирибгарлик қарши курашиш методлари	Фирибгарлик ҳолатининг давомийлиги,ойда	Ўртача йўқотишлар миқдори, АҚШ \$
Пассив методлар			
1	Тасодифан	23	100000
2.	Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар фаолияти	18	500000
3.	Фирибгар томонидан тан олиними	14	159000
4.	Маслаҳатлар	12	117000

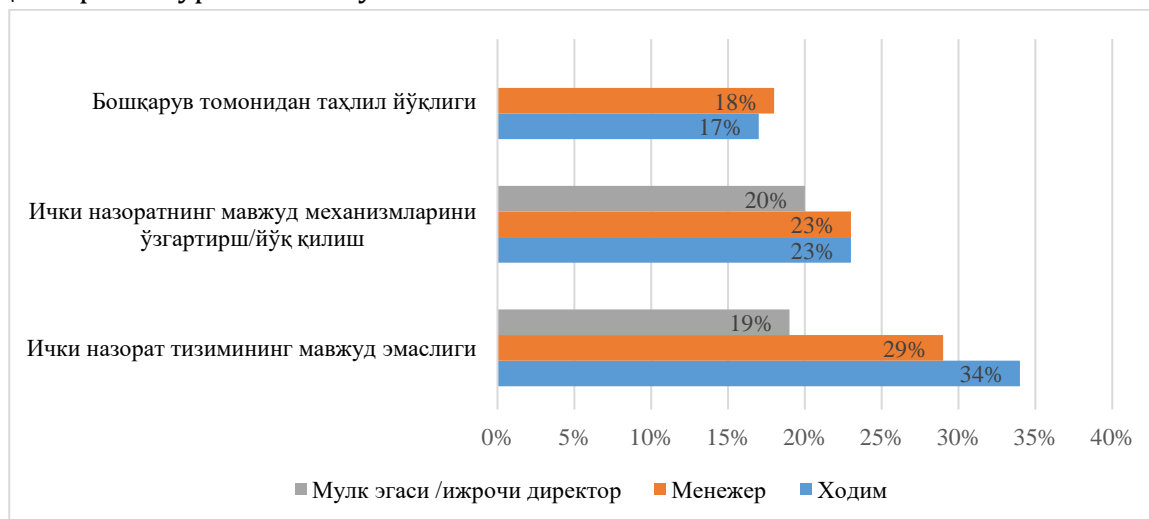
Актив методлар			
1.	Ташқи аудит	20	219000
2.	Хужжатларни текшириш	12	200000
3.	Ички аудит	12	108000
4.	Бошқарув назорати	12	105000
5.	Счётларни таққослаш	8	74000
6.	Мониторинг	6	60000
7.	Автоматлашган транзакциялар мониторинг	6	50000

Аниқланган фирибгарликка ҳар томонлама жавоб бериш фирибгарликнинг юзага келишига имкон берган омилларни баҳолашни ва келажакда бундай фирибгарликларнинг такрорланишига йўл қўймаслик чораларини кўришни ўз ичига олиши керак.

Профессионал фирибгарликнинг амалга ошишига йўл қуявчи ички назорат тизимининг асосий заиф томонлари сифатида қуйидагиларни таъкидлаш мумкин:

- ички назорат тизими мавжуд эмас;
- мавжуд бошқарув элементларини бекор қилиш ёки ўзгартириш;
- бошқарув таҳлил мавжуд эмас;
- юқори органларнинг номувофиқ муомаласи;
- назорат функцияларини бажариш учун компетентли ходимларнинг етишмаслиги;
- ташқи аудиторлик текшируви мавжуд эмас;
- ходимларнинг фирибгарлик соҳасида билимга эга эмаслиги;
- ваколат чегаралари аниқ эмаслиги;
- ҳисобот механизмининг йўқлиги.

Қуйидаги расмда қоидабузарнинг лавозимига қараб ички назоратнинг 3 та заиф нуқталарини кўришимиз мумкин.

1-Расм. Ички назорат тизимининг заиф томонлари ва фирибгар лавозимининг ўзаро ботғлиқлиги таҳлили[2].

Ушбу расмдан кўришимиз мумкинки, энг кўп фирибгарлик ҳолатлари ички назорат тизимининг мавжуд бўлмаган ҳолатда амалга оширилган бўлиб, ходим томонидан 34%, менежер томонидан 29%, директор томонидан 19% ҳолатларда фирибгарлик амалга оширилган. Бошқарув таҳлилининг мавжуд эмаслиги эса, фирибгарлик ҳолатининг амалга оширилишига энг кам даражада таъсир этган.

Кейинги жадвалда минтақаларда профессионал фирибгарлик ҳолатларини аниқлаш таҳлили келтирилган.

Ушбу жадвалдан кўришимиз мумкинки, аноним хабар фирибгарлик ҳолатларини аниқлашда энг асамарали натижаларга эга бўлиб, ундан кейинги ўринда ички аудит хизмати фаолияти туради. Ички аудит турли минтақаларда 11% дан 24%гача фирибгарлик ҳолатларини аниқлашга ёрдам берган. Профессиянал фирибгарлик ҳолатларини аниқлаш бўйича энг паст кўрсаткичларга эга усул бу ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар фаолияти эканлигини кўришимиз мумкин.

4-жадвал

Минтақаларда профессионал фирибгарлик ҳолатларини аниқлаш таҳлили[2]

№	Фирибгарлик ҳолатларининг аниқланиши	Ғарбий Европа мамлакатлари	ва АҚШ Канада	Африка Сахара жануби	Ғарбий Осиё	Яқин шарқ ва шимолий Африка	Лотин Америк-қаси	Шарқий Европа ва Мажори	Осиё Тинч Океани худуди
1.	Аноним хабар	41%	32%	48%	51%	41%	41%	36%	58%
2.	Ички аудит хизмати	16%	18%	10%	16%	24%	23%	22%	11%
3.	Бошқарув назорати	10%	16%	11%	7%		9%	14%	10%
4.	Ҳужжатларни текшириш	6%	5%	6%	9%	4%	1%	10%	5%
5.	Тасодифан	6%	7%	5%	5%	1%	6%	3%	5%
6.	Муомалалар/ маълумотлар автоматлаштирилган мониторинги	9%	5%	4%	1%	4%	5%	5%	3%
7.	Счётларни ўзаро солиштириш/ таққослаш	2%	5%	6%	5%	7%	4%	-	3%
8.	Фирибгарнинг тан олиши	1%	1%	1%	-	1%	-	-	2%
9.	Ташқи аудит	5%	4%	4%	3%	5%	4%	4%	2%
10.	Мониторинг назорати	2%	5%	2%	1%	-	2%	3%	1% ⁰
11.	Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар фаолияти	1%	2%	2%	1%	2%	2%	1%	1%
	Бошқа	1%	1%	1%	1%	1%	1%	3%	-

Мунозара. Юқоридаги жадвалдан кўришимиз мумкинки, фирибгарлик ҳолатларини аниқлаш усуллари ичида ички аудит хизмати фаолияти энг натижавий усуллардан биттаси бўлиб, уни самарали ташкил қилишда Халқаро ички аудит профессионал стандартларига(International Professional Practices Framework (IPPF))[3] асосан ташкил қилиниши катта рол уйнайди.

Ушбу стандартларга асосан ички аудиторлар фирибгарлик ҳолатларини аниқлашда қуйидаги стандарт талабларига риоя қилиши керак:

1220- Стандарт – Профессионаллик ва профессионал эҳтиёткорлик. Ушбу стандарт ички аудиторлар виждонли бўлишларини ва фирибгарлик рискни баҳолаши ва уни бошқариши учун етарли даражада билимга эга бўлиши кераклигини белгилайди.

2120- Стандарт — Рискларни бошқариш. Ушбу стандартга асосан ички аудитор рискларни бошқариш жараёнлари самарадорлигини баҳолаши ва уларни такомиллаштиришини талаб қилади.

2210- Стандарт— Аудиторлик топшириғининг мақсадлари. Ушбу стандартга асосан ҳар бир аудиторлик топшириғи учун унинг мақсадлари аниқлаштирилган бўлиши керак. Яъни, аудиторлик топшириғининг мақсадалари, аудит объекти рискларини баҳолаш натижаларига мос бўлиши керак. Аудиторлик топшириғининг мақсадаларини аниқлаштиришда ички аудиторлар жиддий хатолар, фирибгарлик ҳолатлари ва бошқа турдаги рисклар эҳтимоли борлигини ҳисобга олиши керак. Бунда корпоратив бошқарувни, рискларни бошқаришни ва назорат воситаларини баҳолашда тегишли баҳолаш мезонлари қўлланилиши керак.

Фирибгарлик рискини баҳолаш одатда бешта асосий босқични ўз ичига олади:

1. Тегишли фирибгарлик rischi омилларини аниқлаш. Ушбу босқичда фирибгарлик rischi мавжуд ёки йўқлиги тўғрисида маълумот олиш мақсадида ташкилот фаолият соҳаси, унинг ҳамкорлари тўғрисида маълумот йиғиш, олдин содир этилган фирибгарлик ҳолатлари бўйича ҳужжатларни ўрганиш каби жараёнларни ўз ичига олади.

2. Потенциал фирибгарлик схемаларини аниқлаш ва уларни хавфга қараб устуворлик даражасини белгилаш. Ушбу босқичда фирибгарлик рискини баҳолаш бўйича гуруҳ фаолияти амалага оширилиши мумкин бўлган фирибгарлик схемалари, ва ушбу схемаларни амалга ошириши мумкин бўлган шахслар тўғрисида маълумотга эга бўлишга қаратилади. Ушбу маълумот гуруҳ томонидан ақлий ҳужум, бошқарув қарашлари, таҳлилий амаллар ва олдинги фирибгарлик ҳолатларини таҳлил қилиш натижасида олинади. Ушбу жараёнда фирибгарлик рискини баҳолаш гуруҳи фирибгарликнинг асосий хусусиятларини, яъни фирибгарлик учбурчагини (босим/рағбатлантириш, имкониятлар ва рационализация) ҳисобга олган ҳолда ташкилот фаолиятини, саноат тури, жойлашуви ва дастурлар билан боғлиқ схемаларни таҳлил қилади.

Фирибгарлик рискининг устувор йўналишларини аниқлашда қуйидаги омиллар ҳисобга олинади[1]:

- фирибгарлик ҳолатининг ташкилотга моддий/молиявий таъсири;
- фирибгарлик ҳолатининг ташкилот обрўсига таъсири;
- фирибгарлик ҳолатининг ташкилот унумдорлик даражасининг пасайишига таъсири;
- потенциал жиноий/фуқаролик даъволари, шу жумладан норматив талабларга риоя қилмаслик;
- фирибгарлик ҳолатининг маълумотлар яхлитлиги ва хавфсизлигига таъсири;
- фирибгарлик ҳолатининг активларни йўқотишга таъсири;
- муомалалар/бўлинмаларнинг жойлашуви ва ҳажми.
- корпоратив маданият;
- бошқарувда кадрлар алмашинуви;
- активларнинг ликвидлиги;
- транзакциялар ҳажми;
- аутсорсинг ва б.

3. Мавжуд назорат воситаларини потенциал фирибгарлик схемалари билан солиштириш ва камчиликларни аниқлаш. Ушбу босқичда гуруҳ томонидан ташкилотдаги назорат воситалари ўрганилади ва баҳоланади(ишонч телефони, мониторинг, ахлоқ кодекси, директорлар кенагаши назорати ва б.) Шунингдек, бошқарув томонидан ушбу назорат воситаларини суиистеъмом қилиш rischi ҳам ҳисобга олиниши керак.

4. Фирибгарликни аниқлаш ва унинг олдини олиш бўйича назорат воситалари самарадорлигини баҳолаш. Ички аудит ички назорат тизимларининг операцион самарадорлигини баҳолашда муҳим рол ўйнайди. Ички аудиторлар нафақат ички назорат тизимининг мавжудлигини, балки назорат тизимини даврий сўровнома ўтказиш орқали ички назорат самарадорлигини ҳам кўриб чиқадилар.

5. Натижаларни ҳужжатлаштириш ва фирибгарлик rischi баҳоси тўғрисида ҳисобот тақдим этиш. Фирибгарлик riskини аниқловчи ва баҳоловчи ҳар бир жараён ҳужжатлаштирилиши ва ҳужжатда қуйидаги маълумотлар изоҳланиши мақсадга мувофиқ:

- амалга ошириш эҳтимоли мавжуд бўлган фирибгарлик турлари;
- ликвидли активлар, кадрлар алмашинуви, фирибгарлик ва йўқотишлар тарихи каби кўрсаткичларни ҳисобга олган фирибгарликнинг ажралмас rischi;
- мавжуд фирибгарликка қарши курашиш, мониторинг ва профилактик назорат дастурларининг мавжудлиги ва самараси;
- фирибгарликка қарши курашиш тизимини ташкил қилишда потенциал камчиликлар;
- жиддий фирибгарлик амалга оширилиш эҳтимоли;
- фирибгарлик ҳолатининг бизнесга таъсири ва б.

2060-стандарт- Юқори раҳбарият ва бошқарув Кенгашига олдида ҳисобот стандартига мувофиқ юқори раҳбарият ва бошқарув Кенгашига даврий равишда ички назорат муаммолари, жиддий riskлар, шу жумладан фирибгарлик rischi тўғрисида ҳисобот бериб борилиши керак. Бунда раҳбарият бошқарув Кенгашига фирибгарлик rischi баҳоси, амалдаги фирибгарликка қарши курашиш дастурининг самарадорлиги, ички назоратдаги камчиликларни бартараф этиш чора-тадбирлари тўғрисида маълумот бериб боради.

Натижалар. Юқорида таъкидлаб ўтганимиздек, ички аудит хизмати томонидан фирибгарлик riskини баҳолаш, уни бошқариш ва натижада фирибгарлик олдини олишда катта аҳамият касб этади.

Фирибгарлик riskини баҳолашда ички аудиторларнинг етарли билим ва малакага эга бўлиши, ички аудит фаолиятини Халқаро ички аудит амалиёт стандартлари асосида ташкил қилиш ва бу бўйича ички аудиторларнинг малакасини узлуксиз равишда ошириб бориш мақсадга мувофиқдир.

Шунингдек, ички аудиторларнинг фирибгарлик riskини баҳолашда қўйидаги сўровномадан фойдаланиши, фирибгарлик rischi бўйича ички назорат камчиликлари ва заиф томонларини ўз вақтида бартараф этишга ёрдам беради.(5-жадвал)

5-жадвал.

Фирибгарлик рискинни баҳолаш бўйича наъмунавий сўровнома[2]

№	Савол	Жавоб	
		Ҳа	Йўқ
1.	Ташкилотда фирибгарликни бошқариш тузилмаси борми?		
2.	Ушбу тузилмада фирибгарликни аниқлаш бўйича мажбуриятлар тақсимланганми?		
3.	Ташкилотда фирибгарликка қарши сиёсат ишлаб чиқилганми/амал қиладими?		
4.	Ташкилот ходимларига фирибгарликка оид қонунлар ва қоидалар бўйича маълумот берганми?		
5.	Ташкилотнинг фирибгарликка қарши дастури ички аудит фаолитяи билан мувофиқлаштирилганми?		
6.	Ташкилотда фирибгарликка қарши курашиш бўйича ишонч телефони жорий қилинганми?		
7.	Ички аудит хизмати тўғрисидаги ташкилот ички Низомида ички аудитнинг аҳамияти, вазифалари ва мажбуриятлари белгиланганми?		
8.	Ташкилотда фирибгарлик ҳолатини аниқлаш, у тўғрисида хабар бериш, унинг олдини олиш, унга жавобан чора-тадбирлар қўллаш бўйича жавобгарлик тақсимланганми?		
9.	Менежмент Аудит Қўмитасига фирибгарлик ҳолатлари тўғрисида хабар берадими?		
10.	Раҳбарият ташкилотда фирибгарлик тўғрисида маълумотга эга бўлиш ва малака оширишни тарғиб қиладими?		
11.	Раҳбарият фирибгарлик рискинни баҳолашни амалга оширадими ва бу жараёнида ички аудит иштирок этадими?		
12.	Ички аудитни режалаштириш жараёнида фирибгарлик рискин баҳоланиш натижалари инобатга олинадими?		
13.	Ходимларга амалга оширилган фирибгарлик ҳолатлари бўйича даврий маълумот бериш дастурлари жорий қилинганми?		
14.	Ташкилотда ходимларни фирибгарлик бўйича ўқитиш йўлга қўйилганми?		
15.	Ташкилотда раҳбарият томонидан фирибгарлик ҳолатини аниқлаш, бу бўйича текширув олиб бориш ва унинг олдини олиш бўйича назорат воситалари жорий қилинганми?		
16.	Раҳбарият фирибгарлик бўйича текширув ўтказиш учун тегишли билим ва кўникмаларга эгами?		
17.	Раҳбарият ва ички аудит хизмати вақти-вақти билан фирибгарликка қарши чоралар самарадорлигини баҳолайдими?		
18.	Аниқланган фирибгарлик ҳолатларига жавобан чора-тадбирлар режаси ишлаб чиқилганми?		
19.	Фирибгарлик ҳолати текшируви бўйича ҳужжатлар ва унга илова қилинган далиллар тегишли равишда сақланадими?		
20.	Фирибгарлик рискинни бошқариш бўйича ички назорат камчиликлари бартараф этиш бўйича чоралар кўриладими ва бу бўйича ҳисобот Бошқарув Кенгашига тақдим қилинадими?		

Хулоса. Бугунги кунда фирибгарлик ҳолатлари ҳажми, соҳаси ёки жойлашувидан қатъий назар бизнеснинг энг кенг тарқалган муаммоларидан бири бўлиб қолмоқда. Фирибгарлик ҳолатини аниқлаш ва унга тегишли равишда тезкорлик билан чоралар қўллаш режаси ва дастурига эга бўлиш унга қарши курашиш асосини ташкил этади. Фирибгарликка қарши курашиш дастури самарадорлиги фирибгарлик ҳолати

тўғрисида хабар бериш, фирибгарлик ҳолатининг олдини олиш, фирибгарликни аниқлаш ва фирибгарлик рискинни баҳолаш дастурларидан иборат бўлиши мақсадга мувофиқдир. Мавзу доирасида қуйидаги хулосалар шаклланди:

1) Энг кўп амалга ошириладиган профессионал фирибгарлик тури-бу активларни ноқонуний ўзлаштиришдир;

2) Энг кўп зарар ва йўқотишларга олиб келувчи фирибгарлик тури-молиявий ҳисоботни ўзгартириш билан боғлиқ;

3) Ички аудит фирибгарликни аниқлашнинг энг самарали усуллари билан биридир;

4) Фирибгарлик рискинни бошқаришнинг асосий омиллари қуйидагилар:

-ички аудитнинг Халқаро ички аудит амалиёт стандартлари асосида фирибгарлик рискинни бошқаришга йўналтирилган тарзда ташкил қилиниши;

-ташкilotда фирибгарликга қарши сиёсат ишлаб чиқилганлиги ва амалиётга жорий қилинганлиги;

-ташкilotда фирибгарликни аниқлаш бўйича назорат воситаларининг қўлланилиши ва уларнинг самарадорлигини баҳолалиши;

-фирибгарликка қарши курашиш дастури ишлаб чиқилганлиги ва амалиётга жорий қилинганлиги;

-ички аудит хизмати тўғрисидаги Низомда фирибгарлик рискинни баҳолаш бўйича ички аудиторларнинг аҳамияти, вазифалари ва мажбуриятлари белгиланганлиги;

-фирибгарлик рискинни бошқариш бўйича ички назорат камчиликларини бартараф этиш тўғрисида Бошқарув Кенгашига даврий равишда ҳисобот бериб бориш ва б.

Адабиётлар/Литература/References:

1. Ички аудит ва фирибгарлик. IPPF – Амалий қўлланма. <https://www.acfe.com/>- Фирибгарлик ҳолатларини аниқловчи сертификатланган экспертлар ассоциацияси расмий сайти.
2. Профессионал фирибгарлик 2022. Фирибгарлик ҳолатларини аниқловчи сертификатланган экспертлар ассоциацияси (ACFE- the Association of Certified Fraud Examiners) 2022йил ҳисоботи. <https://www.acfe.com/>- Фирибгарлик ҳолатларини аниқловчи сертификатланган экспертлар ассоциацияси расмий сайти.
3. Халқаро ички аудит пофессиионал стандартлари(International Professional Practices Framework (IPPF))- <https://www.theiia.org/>-Халқаро ички аудиторлар институти расмий сайти.

SCIENCEPROBLEMS.UZ

ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

№ 6 (3) – 2023

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари электрон журнали 2020 йил 6 август куни 1368-сонли гувоҳнома билан давлат рўйхатига олинган.

Муассис: “SCIENCEPROBLEMS TEAM” масъулияти чекланган жамият

Таҳририят манзили:

100070. Тошкент шаҳри, Яккасарой тумани, Кичик Бешёғоч кўчаси, 70/10-уй. Электрон манзил:

scienceproblems.uz@gmail.com

Боғланиш учун телефонлар:

(99) 602-09-84 (telegram).